

ПОХІД ПИЛИПА ОРЛИКА В УКРАЇНУ 1711 р. КРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ ТА ШВЕДСЬКИЙ АСПЕКТИ

*(Публікація та коментарі Олександра Дубини,
переклад з латинської Ольги Циганок)*

Тривають пошуки українських вчених у рукописному відділі найстарішого в Швеції Упсальського університету (про хід і результати пошуків див.: Сіверянський літопис, №6, 2009; №6, 2010). Цього разу ми натрапили на два документи, пов'язані з походом Пилипа Орлика в Україну на початку 1711 року. Обидва документи написані в Бендерах латинською мовою і датовані одним і тим же днем – 28 січня 1711 року.

Першим розглянемо зазивний універсал молодшого (другого) сина кримського хана Девлет-Гірея (Герая) II – Магомета Гірея, який командував татарським військом, що входило до складу очолюваної Пилипом Орликом коаліції.

Цінність цього документа полягає в тому, що він відображає головну мету походу Пилипа Орлика – «визволення батьківщини з тяжкого ярма неволі, яке на неї наклали [польський] король Август і московський цар». На жаль, подібні універсали Орлика до нас не дійшли, позаяк були знищені царською цензурою. Сам похід почався 31 січня 1711 року. А за три дні до того командувач татарського війська оприлюднив свій універсал.

При аналізі цього документа треба звернути увагу на дослідження Бориса Крупницького. «Щодо головної акції на Правобережній Україні, то вона почалася 31 січня 1711 р., коли вийшли з Бендер запорожці з своїм кошовим Костем Гордієнком та обидва провідники, Орлик та Потоцький. Недалеко від Рашкова вони з'єдналися з поляками, які вийшли з Яс, та з буджацько-білгородською ордою під командою султана Мегмет-Герая (другого сина кримського хана). Поляків і Запорозців було разом 7000 – 8000; орди було 20000 – 30000», – писав український історик у своїй класичній праці¹.

Як бачимо, кількісно татари були головною силою коаліції. Та після перших невдач під час облоги Білої Церкви, яка розпочалася 25 березня, татари втратили свій бойовий ентузіазм. «Білгородська орда, розпустивши свої загони майже до Дніпра, беручи ясир та руйнуючи церкви, пішла просто до Богу. Гетьмана, Потоцького і цілу армію покинуто було на Божу волю. Наслідком татарської зради було те, що армія Орлика (а вона зросла до 16000 людей) зразу змаліла: правобережне козацтво, що було приєдналося до нового гетьмана, тепер кинулося рятувати своїх близьких від татар, що саме плундрували села і містечка та брали людей у полон», – зазначав Крупницький².

Таким робом, татарські союзники порушили умови українсько-татарського договору від 23 січня 1711р., що гарантували спокій і безпеку населенню України під час війни. Трапилося це не в перший раз. Варто згадати хоча б битви під Зборовом (1649 р.) та Берестечком (1651 р.), де татарські союзники Богдана Хмельницького зрадили славетного гетьмана у найвідповідальніших ситуаціях.

Утім, тон універсалу Магомет-Гірея від 28 січня 1711р. був більш ніж оптимістичним...

На відміну від кримського хана, Карл XII не зміг виставити свого війська для походу в Україну. Остання боєздатна одиниця шведської армії – корпус генерала Крассау, загубилася десь у Померанії, й Карл не мав з нею ніякого зв'язку.

Але шведський король і надалі вважав себе головним творцем і командувачем антиросійської коаліції. Саме тому він виступив зі зверненням до учасників коаліції напередодні їх походу в Україну. Як показали подальші події, обіцянка Карла XII «піти слідом за» авангардом «з більшими військами», не мала під собою ніякого реального підґрунтя. Але звернення шведського короля являє собою надзвичайно важливий матеріал для дослідження принципів і процесу формування антиросійської коаліції та місця в ній української складової.

У документі, що публікується, Карл XII головну увагу приділяє перипетіям боротьби за польський трон між своїм ставлеником – Станіславом Лещинським та союзником Петра I – Августом II. З цього можна зробити висновок, що звернення було адресовано, передусім, польському населенню тих місцевостей, куди йшли війська коаліції, аби вибороти його симпатії.

Та для нас являє особливий інтерес згадка про Варшавську угоду 1705 р. і Альтранштадтський мир 1706 року. В першому з цих документів передбачалося повернення до складу Польщі «втрачених» нею українських земель – Лівобережної України. А в другому титул Станіслава Лещинського виглядав так: «Король Польщі, Великий Князь Литви, Русі, Пруссії... Кийовії, Волині, Поділля, Підляшшя... Сіверщини, Чернігівщини і т. д., і т. д.»³ (Стаття I Мирного договору; курсив мій. – О. Д.). Отже, в 1705 – 1706 рр. шведський монарх не бачив на мапі Європи ніякої України – ані Гетьманщини, ані Західної.

Утім, після встановлення безпосереднього контакту з ним гетьмана Мазепи ані в документах Карла XII, ані в жодному шведсько-українському договорі не йшлося про відновлення польської влади над Україною. Очевидно, що перехід гетьмана до шведського короля, їх постійне спілкування позначилися на зовнішньополітичній орієнтації Карла XII. Відтоді з документів зникають будь-які згадки про належність «Кийовії, Волині, Поділля, Підляшшя, Сіверщини, Чернігівщини» тощо Речі Посполитій.

Пилипу Орлику вдалося втримати досягнутий його попередником політичний і дипломатичний результат. Про це, зокрема, свідчило датоване 10 травня 1710 р. підтвердження Карлом XII Бендерської конституції, де її творець називається «Ясновельможним Гетьманом Паном Пилипом Орликом», обраним «знаменитим народом Руським, а також Військом Запорізьким».

В одному з документів, що ми публікуємо, український гетьман представ «славним Пилипом Орликом, Керманичем Малої Русі та Війська Запорізького» (універсал Магомет-Гірея). Таким робом, татари зазначають, що до юрисдикції Пилипа Орлика належать Мала Русь (під якою мається на оці Лівобережжя) та Військо Запорозьке. Правобережжя разом з Києвом вони відносили до Польщі. Це, певною мірою, пояснює їх аж ніяк не союзницьку поведінку там після невдалої облоги Білої Церкви. Цілком імовірно, що вояки Магомет-Гірея вважали, що бешкетують на ворожій території.

Зі свого боку, шведський король, не уточнюючи географічні кордони, присвячує своє звернення внутрішньополітичній боротьбі в Польщі. Але були в тій боротьбі й зовнішньополітичні та геостратегічні аспекти. Відомо, що Карл XII схилився до підтримки планів Йозефа Потоцького рухатися на захід – до кордонів Польщі, тоді як Пилип Орлик волів взяти під контроль правобережні українські землі. Українського гетьмана підтримали татари. «Кінець-кінцем заміри Орлика і бажання татар переважили. Вирішено було йти на схід, в напрямі Дніпра. З цього часу почалося сильне ворогування між польським і українським шефами. Конфлікти бували й раніше, але здебільшого персонального характеру. Тепер перевага Орлика почала непокоїти київського воєводу. Обидва почали скаржитись Карлу XII один на одного. Орлика ображала сваволя Потоцького; Потоцький, з свого боку, вказував на те, що Правобережна Україна завжди належала до Польщі і не повинна перейти в руки козаків», – зазначав Борис Крупицький.⁴

Звернімо увагу, що конфлікти між двома воєначальниками траплялися й до їх спільного походу в Україну. Карл XII, напевно, знав про розходження й

суперництво Орлика й Потоцького, а тому, щоб не загострювати ворожнечі, вирішив не уточнювати у своєму зверненні, адресованому полякам, хто з них двох є головнокомандувачем союзницьких військ. Указав тільки, що київський воєвода є верховним вождем війська Польського королівства. Згодом, уже у квітні, шведський король спробував утримати татар у складі коаліції, а зрештою наказав гетьманові підпорядкуватися польському воєначальнику, але було вже пізно. Можливо, якби Карл XII чітко визначив субординацію серед учасників походу до його початку, а не тоді, коли загострилися протиріччя між командувачами, результати цієї акції були б дещо іншими. Карл XII мав нагоду врегулювати відносини між союзниками, хоча б на нараді в Бендерах 1 грудня 1710 р. за участю Орлика, Потоцького й кримського хана Девлет-Гірея. Та шведський король не скористався з цієї нагоди.

За таких обставин і Йозеф Потоцький, і Пилип Орлик мали підстави вважати головнокомандувачами союзницьких військ кожен себе самого. Як бачимо, звернення Карла XII від 28 січня 1711 р. давало козирі в руки київського воєводи. Але відомий й інший документ. Йдеться про спеціальний універсал-звернення до правобережних українців, виданий Карлом XII напередодні походу Пилипа Орлика в Україну. Той документ також був спрямований проти спільного ворога. «...Підступні ворожі дії [Московії] сягають навіть далі, щоб козаків, удатних і славних на війні, вигнати з давніх місць проживання й вислати в райони, віддалені від їхніх прадавніх земель», – указував Карл XII.⁵ Отож виходить, що, звертаючись до населення Правобережжя, шведський король надавав кредит довіри українському гетьману. Може, було би краще виступити із узагальнюючим документом, в якому були б чітко розписані роль і місце кожного коаліціанта у спільній боротьбі, вказані зони інтересів, сфери впливу й окреслені кордони кожного з союзників.

Ще один дуже важливий аспект звернення Карла XII. У ньому він прямо викриває методи політичних фальсифікацій, які були на озброєнні Петра I. А саме: – поширення від імені шведського короля та його союзників фальшивок, що мали на меті роз'єднання союзницьких сил. Зокрема, донесений до турецького султана лист про план розподілу Польщі.

Слід відзначити, що подібні фальшивки подеколи були дуже ефективними. Згадаймо хоча б міфічний договір Мазепи зі Станіславом Лещинським, начебто знайдений на руїнах спаленого росіянами Батурина, який нібито передбачав «Передати полякам всю Україну й область Сіверську, а також провінції Київську, Чернігівську й Смоленську, які всі сукупно повинні бути повернуті у володіння Польщі». І тільки зовсім недавно Сергій Павленко обґрунтовано довів, що цей договір є фальшивкою, творінням пропагандистської машини Петра I.⁶ Проте ця дезінформація мала істотний вплив на настрої українського населення, яке не хотіло повертатися до складу Польщі. За чисту монету сфабрикований у петровських таємних канцеляріях документ приймали й кілька генерацій дослідників.

Приклад, наведений Карлом XII, є ще одним доказом того, що фальшивки не були поодинокими випадками в пропаганді Петра I, а являли собою цілу систему. Деякі з них викриті, а деякі продовжують вводити в оману істориків і політиків. Вельми характерно, що в документах Карла XII не знайдено жодного подібного прикладу. Він міг щось приховувати, щось прикрашати, але ніколи не вдавався до розповсюдження фальшивих документів за підписами своїх ворогів. Тому є всі підстави вірити його звинуваченням. Що ж стосується даного конкретного, в якому йдеться про долю Речі Посполитої, то слід ще раз констатувати: розподіл і знищення Польщі здійснили спадкоємці Петра I і аж ніяк – не Карл XII або Пилип Орлик.

Найбільша цінність документів, які публікуються, полягає в тому, що вони проливають світло на тонкощі творення та функціонування коаліції, яка мала своєю метою організувати відсіч імперській експансії Росії. Ці документи, а також події, з ними пов'язані, дають змогу ще раз проаналізувати причини невдачі колективних зусиль союзників. Зрештою, ця невдача призвела до того, що один з коаліціантів – Кримське ханство – було завойоване Росією у 1783 році. Через кілька років, 1795-ому, припинила своє існування Річ Посполита, розділена поміж тією же Росією, Австрією

та Пруссією. А на початку ХХ століття звалилася Блискуча Порта, послаблена майже двома століттями виснажливих воєн з тією ж самою Росією.

Такими є уроки історії. І документи, що публікуються, допоможуть краще їх засвоїти.

УНІВЕРСАЛ

*Молодшого за народженням Сина Хана Татар,
виданий у Військовому таборі під Бендерами
дня 28 січня 1711 р.⁷*

Ми, Султан Магомет Герей,⁸ Син Великого Хана Перекопських, Кримських, Ногайських народів і Правитель Ногайський та Буджацький.

Усім і кожному зокрема, а особливо тим, для кого це важливо, робимо відомим і очевидним, що оскільки найблисучіша Оттоманська Порта з дуже багатьох міркувань оголошує війну усім тим, хто значними утисками готує загибель і розгром Польської Республіки і відмовляється самого найяснішого короля СТАНІСЛАВА Першого мати на Троні, на який його піднесло вільне голосування Вільного народу, чинить перешкоди та зволікання його найщасливішому правлінню, а також хто збирається славне військо Запорізьких Козаків і споконвіку вільні та непідлеглі нікому зі смертних області Малої Русі вознем і мечем, різаниною і грабунками підвести під дуже тяжке ярмо московської неволі, також найясніший і наділений найбільшою владою Великий Хан, наймиліший Наш Батько, гідною силою і владою, якою володіє, дуже охоче виступає проти таких злісних порушників і ворогів свободи та громадського миру, прийнявши рішення і приготувавши зброю, вести нашою владою у цей військовий похід військо Ногайців і Буджакців, і тому ми готові виконати це визначене задалегідь завдання, і вважаємо за належне, вивівши в поле битви Підлегле Нам Військо проти об'явленого щодо найяснішої Порти спільного ворога, цим громадянським універсалом показати і попередити, що всі ті, хто залишаючись у належному благоговінні і вірності щодо найяснішого СТАНІСЛАВА Першого, а також у послуху Великих Вождів, найяснішого пана Йозефа Потоцького,⁹ Київського Паладина¹⁰ і Великого Вождя Польського Королівства, Славного Пилипа Орлика, Керманича Малої Русі та Війська Запорізького, і хто вирішив героїчно стояти на захисті Батьківщини, не тільки не наразяться на жодну небезпеку чи-то щодо людей, чи щодо майна, навіть навпаки, зможуть очікувати від нас підтримку і сприяння, які вони тільки забажають. Однак ми заявляємо, що усіх тих, хто з погляду якоїсь особистої вигоди, порушуючи право громадської участі, стане проти настільки рятівного плану дій, або наважиться якимсь чином протидіяти Нам і Війську Нашому, ми будемо переслідувати як зрадників Батьківщини і наших ворогів та без різниці на стан топтати та давити. Тому ми чесно закликаємо та заохочуємо і всіх, і кожного зокрема, для кого це має значення, [стати на наш бік], оскільки у цю сприятливу нагоду підсилюється бажання власного порятунку, доки чоло покрите волоссям, щоб не нехтували захистом від теперішніх бід батьківщини, яку вони бачать упродовж цілої низки років безжально надломленою. Тому ми надаємо нашу підтримку і щирість, маючи намір поєднати зброю і руки, для визволення Батьківщини з тяжкого ярма неволі, яке на неї наклали Король Август і Московський Цар, щоб вона у ньому не залишилася, якщо ми не будемо одностайними, та й об'єднаймося щиро усіма силами для цієї рятівної праці, щоб таким чином можна було сподіватися з самої Божої милості, задля справедливості, на дуже щасливий кінець здійснення наших планів, тому що також раніше Найясніший і Наймогутніший Король Швеції, з особливої прихильності до Речі Посполитої Польщі і Запорізького Війська, жителів Малої Русі, вже проголосив виданими універсалами, що не закінчить цю війну раніше, ніж не поверне свободу і безпеку цим сусіднім і дружнім країнам, з усіх боків оточених небезпекою, щоб більше не могли їм зашкодити. Щоб усі швидше могли про це довідатися, передаємо усе це при повній довірі підписане власноруч для загального оприлюднення. Виданий у Військовому таборі під Бендерами дня 28 січня 1711.

ЗВЕРНЕННЯ КАРЛА XII НАПЕРЕДОДНІ ПОХОДУ ПИЛИПА ОРЛИКА В УКРАЇНУ¹¹

Ми, КАРЛ, милістю Божою Шведів, Готів і Вандалів Король і т.д., і т.д., і т.д. Усім разом і кожному зокрема, хто це побачить або почує, вітання й наша Королівська доброзичливість. Ми вважаємо зайвим багато тут нагадувати, яким чином король Август, Курфюрст Саксонії, заволодівши верховною владою в Польщі, розпочав своє володарювання порушенням законів Батьківщини, утискуванням свободи громадян, зневаживши релігію, угоди й домовленості, на які пристав добровільно, і яких присягнув свято дотримуватися, так що славний польський Народ, помітивши страшну небезпеку, що загрожувала усій Державі, дуже велику небезпеку, яка однаковим чином загрожувала життю і майну громадян, тому що з усіх сторін було посіяно насіння розбрату, були пожежі, різанина і грабежі розорених, [цей народ] зрештою, почав з міркувань свого порятунку і щоб повернутися до попередньої свободи, до своїх прав і привілеїв, серйозно думати про Батьківщину. Зрештою, відомо, що спочатку дух багатьох мужів, які мали великі заслуги перед батьківщиною, метався, збуджений частково лестощами та обіцянками, частково погрозами невірного Курфюрста; однак урешті перемогла любов до Батьківщини і у розумнішої частини держави [зросло] шляхетне бажання давньої свободи, скинувши і далеко відкинувши ярмо рабства, що король Август наклав на їх шиї всупереч людським і Божим законам, і це бажання підняло до Королівського достоїнства вільним волевиявленням та волею громадян і належними церемоніями Королівської інавгурації Станіслава, першого з його роду, на володарювання, зробивши Правителем в силу його природи, з-за його високих моральних якостей, якими він відзначається, і котрий самим жеребом свого народження всотав найніжнішу любов до своєї батьківщини, і ця любов глибоко укорінилася в його душі. Враховуючи обставини, що склалися, все це було показано, здійснено і скріплено Варшавською Угодою¹², і Король Август у ратифікованому Альтранштадтському мирі¹³ добровільно погодився і усім своїм правом і, яким би воно зрештою не було, іменем, повідомив у Польське Королівство та Велике Князівство Литовське, що це наввіки, свято і непорушно, пославши до станів держави автентичного листа, яким звільнив їх від слова, даного йому, і скерував, щоб вони були покірними новому Королю. Після цього роду формальностей державних пактів, скріплених також підписами найбільших правителів, хто б сумнівався, що не досить потурбувалися про благо і майбутню безпеку держави, про свободу батьківщини і, зрештою, про свободу громадян усіх разом і кожного зокрема, і що вже тоді настав кінець лих, які розхитували нещасну Польщу, яку переслідували стільки років різні злигодні? Однак той самий Король Август, який внаслідок свого миролюбного характеру і свого щирого наміру не порушувати більше спокою і не втягувати у загибель республіку, досі зробив стільки кроків, які були потрібні, щоб викликати довіру християнського світу, несподівано кидається з озброєним загоном нищити Польщу і розпалювати у ній нову пожежу війни: надягає на себе королівську корону, яку незадовго до того зняв і якої зрікся. Московіта, найлютішого ворога польського народу, бере співучасником злочину і приводить майже незліченний натовп ворогів невідомого роду в лоно республіки і віддає її йому на розграбування, щоб таким чином легше і спокійніше панувати над нею, безкровною і розбитою, мучити її найкращі частини. Бо Цар, із запалом використовуючи саме цей зручний час і сприятливу нагоду, в нагороду за надану допомогу присвоює собі у вічне володіння найкращі області, обіцяні королем Августом. Він захоплює землі, що межують з його державою й зміцнює їх укріпленнями, захисними спорудами та військовими гарнізонами, щоб легше приборкати усю республіку, щоб вона йому сплачувала податі. Ще більше впадають у вічі ці царські зусилля, і якщо дехто при такому [вискривленому] висвітленні справ їх не помічає, [то тим] вони тяжчі й більш згубні для республіки, тому що вони можуть не вплинути на розсудливого громадянина і не вразити його. В дійсності підступний ворог намагається усілякими царськими хитрощами зняти з себе ту чи іншу провину, або підозру, і перекласти її на нас, скаржачись то на якесь зволікання, що ми [так] довго робимо на землях Оттоманської Імперії, то поширюючи

від нашого імені фальшивки, як ото, імовірно, донесений до Самого Султана лист, у який спосіб слід поділити і, крім того, зробити знову покірною на майбутнє всю Польщу, і дійсно, роздмухуючи усяди їдкими наклепами ненависть до нас, так що з-за довірливості простих людей ці нечестиві хитроці приховані, а наші дії та рішення викликають підозру. Проте в дійсності ми не вважаємо гідним спростовувати такі вимисли, або прикладаємо до цього дуже мало зусиль: бо хто знає незворушність і стриманість нашої душі і хто покладе на чашу терезів наші здійснені досі діяння в захист повної свободи і порятунку поляків, той відразу зрозуміє, хто справжній ініціатор цих побрехеньок, бо нелегко йому щось собі покласти [на чашу], щоб терези урівноважилися. Як би там не було, ми не можемо спокійно зносити це скрутне становище дуже шляхетного народу, який ми раніше захищали з такими труднощами і з такими небезпеками, стільки витративши шведської крові, і котрий тепер стогне під володарюванням безсилового Короля Августа. Відносно цього народу ми налаштовані так само, як і раніше, і маємо намір не шкодувати ані жодних зусиль, ані коштів, доки не врятуємо його свободу від такої кількості ворогів, доки не зробимо її повною і не залишимо її у спокої законному Королю Станіславу Першому. Досі ми брали участь у переговорах з Оттоманським Імператором і Великим Татарським Ханом: вони обидва так само налаштовані по відношенню до республіки Польща, як і ми, так само бажать, з метою відновлення і забезпечення у ній стану давньої свободи, об'єднати з нами союзницьку зброю, щоб зламати і стримати тих мужів, які добиваються придушення польської свободи. Щоб приступити до цієї праці, з Божою милістю, ми висилаємо нині вперед дуже славного Київського Паладина, верховного Вождя Війська Польського Королівства в Польщу з прекрасним загоном воїнів, а потім, якщо треба, підемо слідом за ним з більшими військами. Ніхто не сумнівається, що усі разом і кожний зокрема, у кого в серці турбота про порятунок Батьківщини, любов до батьків, дружин та дітей, хто ще не зрікся притаманної войовничому Народу шляхетної думки про неприпустимість рабства, і, зрештою, усі ті, хто бажає бачити кінець лих, що мучать Батьківщину, піднявши цей символ блага, яке слід відновити, об'єднавши душі й сили, якнайшвидше приєднаються до когорт, котрі під командуванням Найяснішого Київського Паладина і Верховного Вождя Війська Польського Королівства воюють за свободу не менш хоробро, ніж б'ються за свої домашні вогнища. Слід виконати це завдання за короткий час і з невеликим зусиллям, коли Бог посприє справедливому ділу, щоб благополучно завершити, якщо всі одностайно об'єднуються для досягнення тієї рятівної мети, якої слід добитися. Однак якщо кого-небудь мало хвилює теперішнє становище, або кого міцно тримає злий намір по відношенню до Батьківщини і сподівання особистої вигоди в нещасливих краях, чи із-за свого віроломства чи впертості, то хай він сприймає як належне, якщо з ним поступлять в чомусь безпощадно. Для більшої довіри до них ми наказуємо скріпити це, підписане власноруч, Нашою Королівською печаткою. Видано під містом Бендери дня 28 січня року 1711.

КАРЛ

М.П. [місце печатки]

Х.Г. фон Мюллерн¹⁴

1. Крупницький Б. Д. Гетьман Пилип Орлик (1672 – 1742): його життя і доля. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956. – С.27.

2. Там само. – С.29.

3. Instrumentum Pacis inter Sacras Regias Majestates Sveciae et Poloniae. Uppsala universitetsbibliotek, Handskriftsenheten, Kongl. Placater Resolut. – Frordn. – Och Pbud MM. – 1705 – 09. – s.1465.

4. Див.: Крупницький Б. Д. – Вказана праця. – С.28.

5. Цит. за: Чухліб Тарас. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. – К., 2009. – С.488.

6. Павленко С. Восстание мазепинцев: мифы и реалии. – Чернигов: Русь, 2009. – С.85 – 98.

7. Uppsala universitetsbibliotek, Handskriftsenheten. – F141. – Handlingar till Sveriges politiska historia. – Pirm 141. – s. 120 – 123.

8. Ім'я подаємо за оригіналом: Mahomet Gerey.

9. Йозеф (Юзеф) Потоцький (1673–1751) воєвода Київський 1702 – 1744, каштелян краківський і великий коронний гетьман; під час війни Августа II з Карлом XII підтримував Станіслава Лещинського і увійшов до коаліції, очолюваної Пилипом Орликом.

10. Паладин (пізньолат. Palatinus – придворний) – у середньовічній західноєвропейській літературі – назва сподвижників франкського імператора Карла Великого або короля Артура (легендарного вождя кельтів у Британії). Пізніше паладом стали називати доблесного лицаря, відданого своєму государю або дамі.

11. Uppsala universitetsbibliotek, Handskriftsenheten. – F141. – Handlingar till Sveriges politiska historia. – Pirm 141. – s. 111 – 119.

12. Укладена 28 листопада 1705 р. між Карлом XII і Станіславом Лещинським. Згідно з угодою Швеція отримала право рекрутувати в Польщі солдат, тримати там свої війська і вести воєнні дії. Польща зобов'язувалася не брати участі в антишведських коаліціях і разом зі Швецією виступити проти Росії та Саксонії. У пункті 8 угоди передбачалося повернення до Польщі втрачених нею «східних земель», себто, очевидно, Лівобережної України (Гетьманщини).

13. Підписаний 24 вересня 1706 р. Карлом XII, Августом II і Станіславом Лещинським. За угодою Август II зрікся польської корони на користь Станіслава Лещинського, відмовився від союзу з Росією, зобов'язався відкликати саксонців з російської служби тощо.

14. Мюллерн Гюстав Хенрик фон (1664 – 1719) – шведський барон. У 1710 – 1714 – канцлер (міністр закордонних справ) Швеції в похідній адміністрації Карла XII.